

KOVÁCS VERA

A Város Mindenkié csoport „Utcáról lakásba” kísérlete Kőbányán

A Város Mindenkié csoport a X. kerületben egy konyhóbontást megakadályozó érdekvédelmi tevékenység kapcsán kezdett tárgyalni az érintettek bevonásával a helyi önkormányzattal. Cikkemben az ebből kibontakozó programot mutatom be.

Miután lehetőségünk nyílt segíteni a saját építésű konyhában élő két párnak, hogy hozzájussanak egy önkormányzati szociális bérlakáshoz, megnőtt a munkánk tétje. Azt tűztük ki célul, hogy kipróbálhassuk, mennyiben lehetséges alkalmazni az Elsőként lakhatást szemlélet egyes elemeit, egy minimális költségvetésű és nagyon kis célcsoporttal dolgozó projekt során. Az első évben végzett tevékenységünk meggyőzte az önkormányzatot arról, hogy érdemes a gyakorlatunkat a kerületben programmá alakítani. Dolgozatom a csoport kőbányai munkájának leírása és eddigi tanulságainak összegzése.

Cikkemben a Város Mindenkié csoportnak (AVM) a kőbányai Terebesi erdőben végzett munkájáról fogok beszámolni. A történet egy illegális konyhóbontással kezdődött, amelyet az AVM aktivisták megakadályoztak, majd az érintetteket hozzásegítették ahhoz, hogy a csoport tagjaival együtt az érdekeiket képviselve ők maguk is tárgyalhassanak a Kőbányai Önkormányzattal. A tárgyalások eredményeképpen először két érintett pár kapott felújításra váró, önkormányzati szociális bérlakást. Ezután, az önkéntesek és az érintettek bevonásával megvalósult felújítás és költözés során merült fel, hogy ez ne csak egy egyszeri lehetőséget jelentsen, hanem a Kőbányai Önkormányzat indítson egy innovatív lakhatási programot a kerületben élő hajléktalan emberek számára. A program kidolgozása az első költözéssel párhuzamosan kezdődött meg, ugyanakkor magát az első költözést is már egy mintaprojektként igyekeztünk megvalósítani.

Következők szerint mutatom be a folyamatot: először a csoport rövid leírása után ismertetem A Város Mindenkié Terebesi erdőben végzett érdekérvényesítő munkájának történetét. Ez volt az, ami lehetővé tette

az Elsőként lakhatást szemlélet¹ lehető legtöbb elemét alkalmazó, első, modellkísérletként megvalósított költözések támogatását. (1) Majd a programban érintett két pár esetleírását mutatom be, a közös munka kezdetén (2) A következő részben az érintettek helyzetének megoldását inspiráló Elsőként lakhatást szemlélet, és a megközelítés általunk alkalmazott, a Szociális Építőtábor Egyesület bevonásával megvalósult, részvételi változatának rövid bemutatása következik.² (3) Ezután beszámolok a programunk megvalósulásáról (4) majd végül összegzem a levonható tanulságokat (5) Az írásban segítségemre vannak a Van Esély Alapítvány pályázatának keretében az érintettekkel a program elején, végén és közben felvett beszélgetéseim: az érintettek saját tapasztalatain keresztül mutathatom be a program során az életükben végbement változásokat, és ennek a rájuk gyakorolt hatásait.

Előjáróban röviden bemutatom azt a szervezetet, amelynek képviselőként a kőbányai programban részt veszek. A Város Mindenkié (AVM)³ hajléktalan emberek és szövetségeseik csoportja, amely a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentéséért dolgozik. A csoport módszerének lényege, hogy lehetőséget teremt az érintetteknek arra, hogy kiálljanak magukért és egymásért, és küzdjenek a lakhatáshoz való jogért (a csoport működésének alapja az érintettek érdekérvényesítő-képességének és önszerveződésének erősítése). A lakhatási szegénységgel küzdő és hajléktalan emberek a szervezet minden tevékenységében részt vesznek, és a működtetésben is fontos szerepet játszanak.

Az AVM három fő területen, jelenleg két nagyobb (és ezek mellett több kisebb) munkacsoportban dolgozik: ezek a lakhatási és az érdekvédelmi munkacsoportok.

Az első foglalkozik a hajléktalanság hosszú távú megoldásaival és a veszélyeztetett lakhatásban élő emberek érdekeinek és jogainak védelmével (pl. kilakoltatások megakadályozása), a másodikhoz csatornázódnak be többek között azok a megkeresések is, amikor egy saját építésű kunyhóban élő hajléktalan ember szeretne fellépni az otthona védelmében, amelyet gyakran engedély és előzetes figyelmeztetés nélkül, erdőtakarítás vagy szemétszedés címszó alatt jogszerűtlenül próbál lebontani a terület tulajdonosa, kezelője.

A csoport foglalkozott már jogszerűtlen kunyhóbontásokkal Ferencvárosban, Csepelen, és Zuglóban is, ahol az AVM támogatásával hajléktalan emberek pert indítottak az önkormányzat ellen erőszakosan lebontott kunyhójuk, és a bontásban elveszített ingóságai, személyes irataik miatt. Egy ferencvárosi kunyhóbontás során alkalmazott rendőri fellépés kapcsán pedig a közelmúltban mondta ki a bíróság, hogy a rendőrség jogszerűen járt el, amikor a kunyhóbontó önkormányzati alkalmazottakat védte az aktivistákkal szemben.⁴

¹ Az Elsőként lakhatást szemléletről vö. Bakos Péter: Lakhatás mindenekelőtt, Esély 2011/3, illetve Fehér Boróka: Közterületen élők lakhatási programjai, Esély, 2012/4

² A munkában tanácsaival támogatott Fehér Boróka és Virág Tamás

³ A csoport tevékenysége a <http://avarosmindenkie.blog.hu/> oldalon ismerhető meg

⁴ <http://avarosmindenkie.blog.hu/tags/ferencv%C3%A1ros>

1. A kőbányai program története: érdekérvényesítés a Terebesi erdőben

A Város Mindenkié csoport először 2012 tavaszán került kapcsolatba a Terebesi erdő lakóival. A csoporttal a területen saját építésű kunyhóban élő hajléktalan emberek vették fel a kapcsolatot azzal a kéréssel, hogy segítsünk megakadályozni az otthonukat jelentő kunyhóik elbontását, amit az önkormányzat megfelelő eljárás és tájékoztatás nélkül, jogsértő módon és heteken belül tervezett. Az AVM aktivistái a helyszínen egy viszonylag nagy létszámú hajléktalan közösség tagjaival ismerkedtek meg. Közülük kerültek ki később az Elsőként lakhatást szemléletű kísérletünk főszereplői is.

Mielőtt tovább folytatom a történetet, érdemes röviden tisztázni, hogy mit is jelent az „illegális bontás”. Ahogy korábban a Magyar Narancsban is írtam⁵, fontos tudni, hogy „a hajléktalan emberek otthonai jogilag ugyanolyan építménynek számítanak, mint például egy üzleti vállalkozás által engedély nélkül felhúzott raktár- vagy kerthelyiség. Ez azt jelenti, hogy egy esetleges bontáskor épp úgy be kell tartani a vonatkozó jogszabályokat”, és – ami ebben az esetben az érintettek számára hűsbavágó – épp úgy tiszteletben kell tartani az eljárásban érintett személyek tulajdonjogát. Azaz nemcsak embertelen, de – a szabálysértési törvény közelmúltbeli módosításai ellenére – a mai napig sem jogszerű erdőtakarításra hivatkozva, előzetes írásos figyelmeztetés és megfelelő jogi eljárás nélkül eldózerolni olyan kunyhókat, ahol egy család, minden ingóságával együtt, él. Ezt nevezzük illegális bontásnak. A jogszerű eljárás ezzel szemben az lenne, ha a terület tulajdonosa (leggyakrabban az önkormányzat) közigazgatási eljárást kezdeményezne. Ennek keretében ugyanis magáról az eljárásról, és ennek következtében a bontási szándékról írásban értesülnek az építményt felhúzó, használó személyek, akik így nemcsak megfelelő időkeretet kapnak az esetleges költözésre, de van lehetőségük a jogorvoslatra is.

Az érintettek aktív részvételével és a nyilvánosság segítségével sikerült megállítani a jogszerűtlen bontási terveket. Ez lassú és kitartó munkát igénylő folyamat volt: az érintettek a Város Mindenkié csoport segítségével megszervezték a kunyhók folyamatos őrzését, illetve amíg a bontás veszélye fennállt, addig aktivisták riadólánca állt készenlétben arra az esetre, ha a bontás megkezdődne. Volt olyan helyzet, amelyben munkagépeket is sikerült megállítani, a törvényes eljárás szabályainak betartására való figyelmeztetéssel. Ezzel párhuzamosan a csoport tagjai és az érintettek a helyi önkormányzat minden olyan szereplőjét – jegyzőt, polgármestert, és az önkormányzat osztályainak vezető beosztású dolgozóit is – levélben és telefonon keresték, egészen addig, amíg nem sikerült tárgyalásokat kezdeményezni a rendkívüli helyzet megoldására. Ennek a folyamatnak a során sikerült egy asztalhoz ültetni az érintetteket és a kerületi döntéshozókat. A kerület szociális ügyekért felelős alpolgármestere 2012 nyarán ígéretet tett arra, hogy a terület kiürítéséről hozott, végleges döntés ellenére addig nem bontják el senki kunyhóját, amíg nem sikerül megfelelő költözési lehetőséget találni.

⁵ Kovács Vera: Önálló élet, Magyar Narancs, 2013/29

A tárgyalásokkal párhuzamosan folyamatosan zajlottak költözések a területen. Ezek egy része a Város Mindenkié csoport színre lépése előtt kezdődött, mert az önkormányzat a vele szerződésben álló utcai szolgáltatókat kérte fel arra, hogy segítsenek a terület „kiürítésében”. Sokan elmenekültek az otthonukat fenyegető veszély miatt már akkor, amikor a szociális munkásaiktól értesültek a bontási tervekről. Másokat a két utcai szolgáltató segítette a költözésben. A Baptista Szeretetszolgálat az önkormányzattal együttműködésben főleg a szállóra költözést facilitálta, a Vöröskereszt pedig egy TÁMOP támogatta albérleti programba segítette azokat, akik úgy érezték, hogy a fél évig nyújtott lakhatási támogatás segíthet nekik megvetni a lábukat az erdőn kívül. Emellett az utcai szolgáltatók munkatársai ismertették a kerületi Lélek⁶ programot is, ám oda a bekerülési feltételek és a program szabályai miatt csak egyetlen erdőlakó család jutathatott be – ők azóta a kerület jóvoltából szintén önkormányzati szociális bérlakásban élnek.

Ezzel párhuzamosan az AVM lakógyűléseket tartott az erdőben. Ezek során tájékoztattuk az ott élőket a jogaikról, a rendelkezésükre álló tiltakozási, de az elköltözési lehetőségekről is. Végül tehát a helyi szociális munkások segítségével a legtöbb kunyhólakónak sikerült a számára elfogadható elhelyezést biztosítani az erdőn kívül, ám öt kunyhóból mégsem tudtak kiköltözni az ott élők.

Történetünk főszereplői azonban az erdőben maradtak, mivel a hajléktalanellátó rendszerben nem sikerült elfogadható elhelyezést találni a számukra: ragaszkodtak a páros, önálló életvitelt biztosító elhelyezéshez, a fél éves albérleti támogatás után nem látták volna biztosíthatónak egy albérlet fenntartását, de a kertjükre is nagy szükségük volt. Az egyik érintett pár, M. Valéria és párja ráadásul a nyugdíjkorhatárhoz közel álló, idős emberek, csekély jövedelmük az albérleti programokban való részvételhez nem is lett volna elég, és a helyi Lélek programba sem tudtak beköltözni, addigra már hely hiányában sem. De ez nem is lett volna a megfelelő megoldás a számukra, sem az elhelyezés módja, sem a házirend miatt (pl. egyik sem tette volna lehetővé a pár szűkös keresetét kiegészítő gyűjtögetés folytatását). Az erdőben maradt öt háztartás három párt és két egyedülálló személyt jelentett. Az öt közül négy kunyhó lakói szerettek volna a segítségünkkel bérlakáshoz jutni, közülük 2013 tavaszán végül két háztartásból négyen (két pár) költözhetek önkormányzati bérlakásba.

Az önkormányzattal való egyeztetés nagyon hosszú ideig, hónapokig tartott. Ennek oka az volt, hogy az egyes lépéseket egy hatalmas hivatali gépezeten kellett keresztülvinni, jogászokkal és más szakemberekkel kellett egyeztetni, másrészt az önkormányzatnál a hamar egyértelművé

⁶ A Lélek program három kerületben, a 8. 9. és 10. kerületekben működik, és lényege, hogy hajléktalan emberek minimum egy év, szigorú házirenddel működő szállón, egy szobátárral élnek a program által biztosított szobájukban. Az ellátás mellé a program munkát is biztosít a számukra, és az egy év leteltével, illetve amikor a programban dolgozó szociális munkások alkalmasnak ítélik őket, a résztvevők a szállóról szociális bérlakásba költözhetnek. A kőbányai Lélek programról bővebben a Bárka, a kőbányai szociális és gyermekjóléti központ oldalán lehet olvasni, a <http://barka.kobanya.info/index.php/aktualitasok-hirek/82-elindul-a-kobanyai-lelek-program-helyen>.

váló fogadókészség ellenére is rengeteg kérdést kellett körüljárni. A folyamatban az erdőben maradtak vagy személyesen, vagy egyikük, M. Valéria képviseletében maguk is részt vettek, és végül sikerült egy eddig úttörőnek számító megállapodást kötni az önkormányzattal. Ennek lényege, hogy az érintettek az általuk felújított szociális bérlakásokba költözhetnek, ami hosszú távon biztosítja biztonságos és megfizethető lakhatásukat.

A megegyezés szerint a kőbányai önkormányzat addig üresen álló és felújítást igénylő lakásokat bocsátott az érintettek rendelkezésére, amelyet ők A Város Mindenkié csoport és a Szociális Építőtábor Egyesület⁷ segítségével felújítottak. Az önkormányzat szociális bérleti díjat állapított meg a lakásokért, és biztosította, illetve ma is biztosítja a beköltözőknek a kerületben elérhető lakhatási támogatást is. Ez a konstrukció az érintetteknek is megfelelt, és a felújítást sikerült olyan pályázati forrásokból megvalósítani, amelyek minden hajléktalan ember számára hozzáférhetőek, így egy hasonló lehetőséggel mások is tudnának élni. A programot a Van Esély Alapítvány, az Alapítvány a Társadalmi Felelősségvállalásért és a Szociális Építőtábor Egyesület támogatták. Úgy néz ki, hogy a közeljövőben könnyebb lehet majd forrást szerezni az Elsőként lakhatást szemléletű programokra, hiszen a Versenyképes Közép-Magyarország Operatív Programban, annak a Fejlesztési Ügynökség oldalán olvasható tervezete szerint szerepet kap az Elsőként lakhatást szemlélet hazai megvalósítási lehetőségeinek feltérképezésére irányuló kísérletek támogatása is.⁸

Mihelyt a tárgyalások során világossá vált, hogy valóban alkalmunk lesz az Elsőként lakhatást szemléletű elveket beépítve dolgoznunk, ez egyúttal egy tanulási folyamat és a módszer alapelveinek adaptálására irányuló munka kezdetét is jelentette. A program részleteinek kidolgozásában, és a Elsőként lakhatást módszer megismerésében a segítségünkre volt Fehér Boróka, a BMSZKI munkatársa⁹.

Ebben az írásban nem célom a felújítás történetének részletes ismertetése, egyrészt mivel ennek a jelentősége általában eltúlzottan jelent meg a program eddigi ismertetéseiben (különösen a kereskedelmi médiában), másrészt azért sem, mert ugyan az építkezés természetesen fontos mérföldkő volt a program történetében, de ugyanilyen fontos volt a tervezési fázis és a programot végigkísérő szociális munka is, amelyekről eddig sokkal kevesebb szó esett.¹⁰

Miközben a lakásokat az önkormányzat vagyongazdálkodója megnyitotta az AVM számára, a költözés részletes feltételeit az önkormányzattal írásos megállapodásban rögzítettük. Az önkormányzat részéről a költözés legfontosabb feltétele az volt, hogy az érintetteknek hivatalosan igazolható

⁷ Erről bővebben a <https://www.facebook.com/sz.epitotabor> facebook-oldalon lehet olvasni. Hivatalos oldaluk a <http://www.szepitotabor.hu/>

⁸ A tervezet az NFÜ oldalán a [http://palyazat.gov.hu/forum_topic_pate/762/filter?offset=0&theme_filter=helyen érhető el.](http://palyazat.gov.hu/forum_topic_pate/762/filter?offset=0&theme_filter=helyen%20ertheto%20el)

⁹ Fehér Boróka a BMSZKI szintén az Elsőként lakhatást szemléletű programjának a vezetője. Erről bővebben többek közt a http://habitat.blog.hu/2013/09/19/utcarol_lakasba blogposztban lehet olvasni.

¹⁰ A programról készült cikkek, filmek összegyűjtve megtalálhatók a Város Mindenkié csoport blogján: <http://avarosmindenkie.blog.hu/tags/k%C5%91b%C3%A1nya>

jövedelmük legyen. Ez a kritérium sajnos olyan szűrőt jelentett, amely miatt egy erdőlakó akkor ki is esett a programból (azért akkor, mert az azóta megvalósuló második ütembe szerencsére már ez a személy is bekerülhetett). Annak ellenére, hogy a Elsőként lakhatást koncepciót eredetileg egy, a miénknél is jóval problémásabb célcsoport lakás- és élethelyzetének megoldására dolgozták ki, ahol egy ilyen szűrőnek nem lett volna létjogosultsága, mégis úgy láttuk, hogy a létező szociális ellátási gyakorlatok és a hazai jogszabályi környezet szükségessé tette ennek az elfogadását.

Önmagában az, hogy valaki alkalmas és képes az önellátásra és a háztartásvezetésre, jelenleg nem elegendő ahhoz, hogy önkormányzati szociális bérlakásban élhessen, hiszen azt állandó jövedelem híján nem tudja fenntartani. A program során az önkormányzat a párokat, illetve az egy főnél nagyobb létszámú háztartásokat is előnyben részesítette volna, ám ez a szempont végül nem érvényesült. A négy érintett háztartás közül ugyanis végül két párt sikerült bérlakáshoz juttatnunk, egy egyedülálló férfi képviselőtét kiszámíthatatlan magatartása miatt végül nem tudtuk vállalni, míg a másik, egyedülállóként élő nő a jövedelemteszten esett el a részvétel lehetőségétől (ő az, aki a most formálódó második ütemben, 2014 tavaszán már szintén költözhet).

A programot a szigorú kiválasztás szükségessége miatt érheti az a kritika, hogy csak a hajléktalanok „krémjén” képes segíteni. Ennek okai azonban semmiképpen sem a Elsőként lakhatást szemléletre, vagy a Város Mindenkié csoport elképzeléseire vezethetők vissza, hiszen a Elsőként lakhatást elképzelés esetében épp hogy az a kimondott cél, hogy a legelesettebbekkel kell kezdeni a munkát. Ugyanakkor a hazai jogi és ellátórendszeri környezet erre nemigen nyújt lehetőséget, ha a lakásba segítsérről beszélünk.

A csoport a kiválasztás során az önkormányzat szempontjait, illetve a fenntarthatóságot vette figyelembe, hiszen ha valaki átmenetileg, pár hónapra költözhet csak lakásba, majd onnan fizetéképtelenség miatt ismét az utcára kerül, akkor ő maga is rosszabb helyzetbe juthat, mint a költözés előtt volt. És hiába lett volna képes az önálló életre vagy a háztartásvezetésre, ezt a programban nem lenne módja igazán bizonyítani. Így akár még erősíthetné is a hajléktalan emberekről élő sztereotípiákat egy-egy olyan kudarcos próbálkozás, ahol a kudarc oka előre látható volt.

Szerencsére az önkormányzat is mutatott engedékenységet a jövedelem-szűrő alkalmazásakor: mivel az érintettek számára legális munkajövedelemhez jutni hajléktalanként nagyon nehéz volt, ezért bármilyen igazolt jövedelmet elfogadtak a költözők részéről, így a „vasazás”-ból származó jövedelmet is, amelyről a helyi MÉH-telep tudott hivatalos igazolást kiállítani. Mire azonban a költözésekre sor került, mind a két pár férfitagjának sikerült elhelyezkednie. Igaz, egyikük az erdőben élve is folyamatosan (sokszor bejelentve is) dolgozott, ám a másikuk esetében évek óta az első hivatalos munkahelyről volt szó.

2. Az esetek

Ha már idáig eljutottunk a történetben, nem halogathatom tovább az „esetek” bemutatását. Innentől kezdve arról a két párról lesz szó, akik a fent leírt hosszú, a kunyhóbontási tervektől a beköltözésig csaknem egy éven át tartó folyamat során végül lakhatáshoz jutottak. A folyamat anyagilag is támogatta és szakmailag is segítette a Van Esély Alapítvány¹¹. A közös munka során az érintettekkel minden hónapban interjú, és ezek alapján egy-egy esetleírás készült a folyamat elején és végén.

Következzék tehát az Alapítvány számára a folyamat elején készített esetleírásom alapján írt jellemzés, a két párról.

„Nénje és Bátyja”

M. Vali és élettársa, vagy ahogy a helybeliek ismerték őket: Nénje és Bátyja a kőbányai Terebesi erdőben éltek, több mint egy évtizeden keresztül. A párt a hivatalos ügyeik intézésében Valéria képviseli, így a lakásszerzési ügyben is ő járt el, kettejük nevében. Mindketten Szabolcs megyében születtek, ám Valéria Budapesten nevelkedett a családjával. Fodrász végzettséget szerzett. Szülei elváltak, ő az édesapjával élt. Korán férjhez ment, volt férjétől, akinek nevét máig viseli, egy lányuk született, akit az ő, szintén korai válásuk után a férje szülei neveltek fel. Vele az asszony kapcsolata megromlott, már nem is találkoznak. Más rokona a tudomása szerint nem él. Válása után szembesült azzal, hogy nincs hol laknia. Akkor az új párjához költözött, akivel több mint tizenöt évig, a férfi haláláig élt együtt. Valéria ebben az időszakban vált először hajléktalanná. Mikor a pár elvesztette a lakását (mostani párja, aki egykor a férje kollégája és barátja volt), rövid idő elteltével befogadta őket a VIII. kerületben, az általa illegálisan használt önkormányzati bérlakásba. Ez a kilencvenes évek közepén történt.

A férfi azért volt kénytelen fiatalabb korában Budapestre költözni, mert szülőfalujában egy verekedésbe keveredett az egyik testvére védelmében, és ezért börtönbüntetést kapott. A börtönben asztalos és kárpitos szakmát tanult, ezekkel próbált meg elhelyezkedni Budapesten. A falujába nem akart visszamenni. Valéria élettársát kollégaként ismerte meg. Mikor a pár hozzá költözött, a férfi már nagyon beteg volt, és hamarosan meg is halt. Valériával a férje halála után sokáig egyszerű lakótársakként éltek együtt, csak évekkel később vált szorosabbá a kapcsolatuk. Amikor az illegálisan használt lakásból a kilencvenes évek végén kilakoltatták őket, együtt költöztek tovább egy lakókocsiba, amelyben egy kis ideig először egy belvárosi parkolóban próbáltak élni. Miután a közterület-felügyelet szabálytalan parkolásért elvontatta a lakókocsit, nem tudták kiváltani, kifizetni a büntetésüket, így a kilakoltatás után másodszor is minden ingóságukat elveszítették. Ekkor a férfi egy üres telken lévő parkolóban, a tulajdonos engedélyével egy bódét épített, és abban éltek egészen addig, amíg a terület gazdát nem cserélt. Ekkor az új tulajdonos

¹¹Az egyesület működéséről a szervezet honlapján lehet tájékozódni (<http://www.vanesely.hu/palyazat.html>)

az építkezési tervei miatt elküldte őket. Végül, a 2000-res évek elején költöztek a Terebesi erdőbe, ahol a férfi húga akkor már ugyancsak egy saját építésű kunyhóban élt. A kiterjedt családból többen is utcán élő hajléktalanok Budapesten, többen éltek folyamatosan a Terebesi erdőben, sőt, édesanyjuknak és egy olyan testvérüknek is volt ott kunyhója, aki másutt élt. Ma már egyikük a kőbányai Lélek programból bérlakásba költözhetett, egy másikuk önkormányzati lakáshoz jutott a VIII. kerületben, harmadik testvérük pedig szintén költözködni készül az erdőből az élettársával.

Valéria és párja idősebb emberként több okból maradtak hátra sokáig az erdőben. Egyrészt a koruk miatt már nehezebben is mozdultak, ráadásul a férfinak a hallása is megromlott. Szintén idős koruk miatt már a hajléktalan embereket támogató programok egy része sem fogadja őket, így a lehetőségeik is szűkösebbek voltak. Az asszony a gyenge látása, a férfi pedig a rossz hallása miatt kap nehezen munkát, pedig ő különösen ügyes kezű, szorgalmas ember, amit volt is alkalma néhányszor bizonyítani, amikor végül mégis munkát kapott. A kunyhójuk az egyik legnagyobb belmagasságú építmény volt az erdőben. Rendezett és egy tisztán tartott terület közepén állt – a kiköltözésük után csekély összegért eladták mind a berendezést, mind a faanyagot, amiből épült, és ma már nyoma sincs... Kályhát és tűzhelyet építettek maguknak, tartályban gyűjtöttek esővizet, háztartásukat a körülményekhez képest példásan vezették az erdei kunyhóban. Az asszony mindennap főzött, a ruháikat egy a közeli szállóra hordta kimosni, és a földpadlós kunyhót rendkívül nagy rendben tartotta. A férfi vasazni járt kunyhószomszédjával, aki a program során lakáshoz jutó másik pár tagja, és akit még az erdőbe költözésük előtt megismert. A pár, különösen Valéria nagy tekintélynek örvendett az erdőben lakók körében. A kunyhóbontási ügyben, amelynek kapcsán a mi csoportunkat is felkeresték, leggyakrabban ő képviselte az egész közösséget az önkormányzati tárgyalásokon. A férfit kora és ügyessége miatt szintén tisztelik a társai, de ő az egyre romló hallása miatt már kevésbé képes ügyeket intézni, és gyakran a kommunikáció is nehézkes a számára. Leszállékolása folyamatban van, akárcsak párjáé, akinek a látása romlik rohamosan.

F. és J.

A programban részt vevő másik pár tagjai, akik Valériáékkal ellentétben kevés sajtószerrelést vállaltak és általában is inkább kerülnek a nyilvánosságot, itt a monogramjukkal szerepelnek. Ők, F. és J. szintén nagyon hosszú időn át a kőbányai Terebesi erdőben éltek. A férfi, F. volt az erdő egyik első telepese. 1996-ban építette fel a kunyhóját, és az utóbbi évtizedben nem is lakott máshol. F-et gyerekkorában a nagymamája nevelte Pesten, majd tőle Dunakeszire költözött, ott járt szakiskolába. Ezután a MÁV járműjavítójában helyezkedett el, és akkori feleségével a nyolcvanas években munkásszállón élt. A katonaideje alatt született az első gyermeke. Röviddel ezután a katonaságnál elkövetett kihágás miatt börtönbüntetést kapott. Szabadulása után nem tudott visszamenni a MÁV-hoz

dolgozni, ezért építkezéseken vállalt munkát, és továbbra is munkásszállókon élt. Feleségével 1996-ig voltak együtt, négy gyermekük született. Ők azonban állami gondoskodásban nőttek fel, miután F. és a felesége különköltöztek. F. ekkor került az utcára. Ahogy elmesélte, a szakítás után nem tudott visszakerülni olyan szállóra, ahol jó helyet kapott volna, ne lopták volna meg, ne használták volna ki, illetve ahol az egyre romló színvonal miatt ne kellett volna kosszal és az élőködőkkel megküzdenie. Ekkor még teljesen egyedül élt az erdőben F. egy barátja, egy általa elfoglalt, romos épületben. F. először átmenetileg hozzá költözött, majd miután nem látott kiutat a helyzetéből, saját kunyhót épített. Párjával, J.-vel 6 éve élnek együtt. A Fővárosi Közterület Fenntartónál ismerkedtek meg, ahol egy brigádban separték az utcát. Az asszonynak eddigre már megromlott a kapcsolata az első férjével, tőle megválva jött Pestre dolgozni, de nem talált magának megfelelő szállást, ezért nem sokkal a megismerkedésük után F.-hez költözött. J.-nek szintén születtek gyermekei, akik közül az egyik lányával tartja a kapcsolatot. Az gyakran az erdei időszakban is meglátogatta a párt.

F. alkoholproblémákkal, J. pedig súlyos csontritkulással küzd. (Mindkettejük állapota sokat javult a lakásba költözés után.) F. továbbra is szívesen dolgozna, sőt, az erdőben élve is folyamatosan dolgozott, és szokott alkalmi munkákat is vállalni. J. azonban a sorozatos lábtörései miatt már nem tud dolgozni. Harminc év munkaviszony után többször próbálkozott a leszázalékolással, jelenleg is még ezt intézi a szociális munkásai segítségével. F.-fel kapcsolatuk egymás kölcsönös segítségével alapul.

3. A kőbányai Utcáról Lakásba program és a szociális építkezés

A kőbányai munkánk tulajdonképpen egy kísérlet, amely több, különböző elképzelés elemeit ötvözi. Célunk az volt, hogy kidolgozzunk a kerület számára egy olyan programot, amellyel hosszú távon is lakásba segíthetik az utcán, illetve a saját építésű kunyhójukban élő hajléktalan embereket. Igyekeztünk elérni, hogy ehhez a lehető legnagyobb mértékben alkalmazzassuk az Elsőként lakhatást szemléletű elveket is.¹² Ennek megfelelően a két pár költözését, és főleg a lakásokban maradását intenzív szociális munkával kísértük. Ebben a Vöröskereszt X. kerületi telephelyének két szociális munkása volt a partnerünk, hiszen az AVM nem szociális munkával tudja segíteni a hozzá fordulókat (bár ebben az esetben mégis sor került erre), hanem a fent bemutatott érdekvédő munkával, felvilágosítással és a részvételi lehetőség biztosításával, a részvétel általi megerősítéssel.

Ezzel jutottunk el a történetben a „kunyhóból lakásba” programhoz, amely tulajdonképpen a Kőbányán végzett munka során egy felmerült lehetőség programmá fejlesztését jelenti. Úgy látszik, hogy a módszer tanulmányozása és az első két pár költözése során kialakult, sikeres együttműködés egy hosszú távú, Elsőként lakhatás szemléleten alapuló

¹² A seven standards pont alatt olvasható alapelvek: <http://desc.org/housingfirst.html>

program kiindulópontja lehet Kőbányán, de ami biztos, hogy a Elsőként lakhatást szemlélet egyik hazai megvalósítási kísérletét jelenti.

A költözés megszervezéséhez és megvalósításához tehát az ötletet az AVM alapelvei mellett – melyek közül az egyik legfontosabb, hogy mindenkinek legyen otthona – két forrásból merítettük. Az Elsőként lakhatást szemlélet mellett a másik a magyar Szociális Építőtábor Egyesület tevékenysége volt.

Az alapgondolat, amely szerint az embereknek mindenekelőtt lakásra van szükségük, egyszerű, mégis újításnak számított az Elsőként lakhatást elképzelés keretében, amelyet Sam Tsemberis amerikai pszichiáter dolgozott ki, a kilencvenes évek elején. Szemlélete szerint annak, hogy egy embernek legyen hol laknia, nem a vele végzett vagy végzendő szociális munka céljának, hanem a személyes problémák kezelését célzó folyamat kiindulási alapjának kell lennie. A biztos lakhatás egyúttal a társadalomba illeszkedés, a teljes jogú társadalmi részvétel alapja is. A módszer sikerét először egy rendkívül sérülékeny célcsoporttal, a mentális betegségekkel küzdő, utcán élő hajléktalan személyekkel végzett kísérletében bizonyította: akik szociális bérlakást kaptak, azoknak mindössze 3 százaléka került vissza az utcára a program első három éve alatt, szemben az ellátórendszeri intézményekbe jutott emberekkel, akiknek az esetében ez az arány 25 százalékos volt.¹³

Nekünk természetesen még nem áll a rendelkezésünkre olyan minta, ami alapján a magyar program sikerét illetően komoly következtetéseket vonhatnánk le. Ami viszont biztosan látszik, az az, hogy a lakhatás valóban alapot jelent a továbblépésre és a személyes problémák kezelésére. A Kőbányán lakásba költözők esetében elmondható, hogy a fizikai megjelenésüktől kezdve az egészségi állapotukon át a türelmük, munkabírást is rengeteget fejlődött a program megvalósítása során. Olyan képességek ezek, amelyeket csak intenzív munkával lehet előhozni a számtalan problémával küzdő célcsoportból, de amelyek elengedhetetlenek a lakásban élés során a számukra. Ráadásul mindezek erősítésére a lakásfelújítások és a közös munka során kaptak egy olyan pozitív, szemléletformáló élményt is, ami ezt tovább erősíti. Azt talán mondani sem kell, hogy egy hajléktalanszállón minimális esély sincs arra, hogy bárki felkészülhessen mentálisan is a lakásban élésre. Azoknál az embereknél pedig különösen nincs erre lehetőségük, akik épp a szállón töltött hosszú idő alatt már elveszítették az önálló élethez kapcsolódó napi rutinfeladatok elvégzésének képességét.

Tehát ahogyan az eredeti elképzelés sem csak annyiból áll, hogy a programba bevont hajléktalan személyek csupán lakást kapjanak, hanem abból indul ki, hogy olyan személyes, mentális, stb. problémák vezettek az illető hajléktalanságához, amelyeket kezelni kell (és amelyeket a hajléktalanságban nem lehet, vagy nem érdemes kezelni), úgy a program sikeréhez a lakás mellett intenzív szociális munkára is szükség van.

Arra, hogy ez mit jelentett a mi esetünkben, hamarosan visszatérek.

¹³ A módszerről és az eredményekről bővebben többek közt a szerző *Pathway to Housing* című munkájában lehet olvasni: Sam Tsemberis and Sara Asmussen. „From Streets to Homes: The Pathways to Housing Consumer Preference Supported Housing Model” *Alcoholism Treatment Quarterly* 17.1/2 (1999): 113–131.

Fontos szem előtt tartani azt is, hogy ha a program kapcsán nyilvánossá válik, hogy valahol, egy szomszédságban hajléktalan emberek kapnak lakást, akkor a program sikeréhez szükség van az adott helyen élő közösség felkészítésére is. Éppen ezért még mielőtt a sajtó értesült volna a programunkról, a program részeként a lakásokba költöző érintettek bemutatkoztak a leendő szomszédaiknak, és a lehető legtöbbjükkel elbeszélgettek arról, hogy ők jelenleg erdőben élő hajléktalanok, akik most egy kísérleti program keretében lakást fognak kapni, amelynek a felújításán ők maguk is dolgozni fognak.

Ezzel jutottunk el a Szociális Építőtábor Egyesület munkájához. A Város Mindenkié csoport az Építőtábor segítségét kérte a lakások felújításában. Az Egyesület önkéntesei a két beköltöző pár részvételével végezték a két lakás felújítását.

A Szociális Építőtábor ötlete 2009-ben, egy nagykanizsai látogatás alkalmával született meg. Egy aktivista társammal egy önkormányzati bérlakásban élő, kilakoltatás előtt álló családdal beszélgettünk, majd a helyi épített adottságokat és az emberek lehetőségeit figyelembe véve a Társadalomelméleti Kollégiumbeli évfolyamtársaimmal arra jutottunk, hogy érdemes lenne belevágni egy olyan adósságkezelő házfelújításba, amelynek keretében az épület tulajdonosa, a helyi önkormányzat nagy részben a lakókra bízna a házak felújítását (természetesen szakmai vezetés mellett). Emellett a felújítás keretében elvégzett munkájukat jóváírná az adósságaikból. A további eladósodások megelőzésére pedig olyan munkálatok elvégzése volt a válasz, amelyekkel az ingatlanok fenntarthatóbbá válnak (pl. tetőjavítás, szigetelés). A gazdaságosság és a társadalmi kohézió erősítése egyaránt indokolta az önkéntesek és az érintettek bevonását a munkába. Ez volt az, ami az Egyesület tevékenysége során az egyik legsikeresebb programelemmé fejlődött, és ami tulajdonképpen az Egyesület kőbányai bevonását is indokolta. Az önkormányzatoknak alapvetően gazdasági érdekük fűződik ahhoz (szociális szempontokkal gyakran nem győzhető meg, így ez fontos érv), hogy támogassák a módszert, hiszen a közösségileg végzett felújítások olcsóbbak, és az elért eredmények tartósabbak, mintha az ingatlantulajdonos egy külső cégtől rendelné meg a munkát.

A felújítások során cél, hogy lakhatási szegénységben élő emberek tehessenek valamit saját magukért és a lakóhelyükért, vagy ebben az esetben éppen a lakhatásukért.

A szociális építőtábor-elképzelés szerint olyan megoldást célszerű keresni, amelyben a lakók vagy a leendő lakók részt vehetnek a maguk vagy szomszédaik lakásának felújításában. Ezzel, ha önkormányzati tulajdonú épületekről vagy bérleményről van szó, a tulajdonossal való megállapodások alapján az eredeti elképzelés szerint az eladósodott lakók akár a tartozásukat is csökkenthetik, másrészt pedig a lakóhelyük minőségét javíthatják, de ebben a programban a majdani lakhatásukat biztosították így a beköltözők. A felújításokat a koncepció keretében az energiahatékonyságot és a fenntarthatóságot javító műszaki tartalommal végezték, így a kőbányai programban szigetelték Valériaék lakását, F.-éknél pedig a nyílászárók kaptak szigetelést. Ha nem önkormányzati lakásról van szó, akkor is érdemes lehet közösségi felújításokban, például helyi kalákában, vagy önkéntesek bevonásában is gondolkodni, illetve

az önkormányzati együttműködésre nemcsak adósságkezelésre, hanem, ahogy a programunkban is, beköltözés támogatására is van lehetőség.

Ennek a modellnek megfelelően a kőbányai programban beköltöző két házaspár is részt vett a leendő lakásaik felújításán, ami a klasszikus Elsőként lakhatást szemléletnek nem része, mint ahogy természetesen az sem, hogy az új bérlők rossz állapotú, használaton kívüli lakásokat kapjanak. Azt gondoljuk, hogy ez a lakásaik megszerzésébe és felújításába való bekapcsolódás a programnak ugyanolyan fontos eleme lett, mint az Elsőként lakhatást szemléletből nyert inspirációnk.

4. Gondozás? Tapasztalatok a munka során

A Város Mindenkié csoport nem végez hagyományos értelemben vett szociális munkát. A csoport munkájának lényege a hajléktalan emberek egyéni és csoportos megerősítése a közösségi aktivizmus segítségével. A kőbányai programban az Elsőként lakhatást alapelveknek megfelelő intenzív szociális munkát 3 komponens alkotta: Egyrészt szerencsére partner volt a X. kerületi Vöröskereszt: nélkülük szinte lehetetlen lett volna megvalósítani az érintettek megfelelő szociális támogatását. Az ottani szociális munkások a párokat „klasszikus szociális munkás” szerepkörben segítették: az utcai szociális munkások voltak azok, akik a beköltözés után tovább segítettek, fokozatosan gondozták át az ügyfeleket a családsegítőhöz. A csoport részéről heti, olykor napi szintű szoros kapcsolatban állva velük igyekeztünk facilitálni a beköltözők részvételét a program minden egyes lépésében. A csoport tevékenységének fő célja az volt, hogy az érintettek a program minden egyes lépésében részt vehessenek. Ezt hívjuk a részvételen alapuló megerősítésnek. A harmadik összetevőt azok a beszélgetéseink jelentették, amelyek az egyik támogatónk, a Van Esély Alapítvány kérésére készültek a program fontos mérföldköveinek elérésekor: interjúkat készítettem az Alapítvány szempontjai alapján az érintettekkel. Ilyenkor a program állásával kapcsolatos érzéseiket, tapasztalataikat beszéltük meg. Az Alapítvány emellett esetmegbeszélő csoportokon való részvételt is biztosított a program során.

Mivel maga a lakásfelújítás nagy jelentőségűvé nőtte ki magát a programban, oda kellett figyeljünk arra, hogy az ezzel kapcsolatos technikai, de főleg adminisztratív nehézségek ne vonják el a figyelmünket a végső célról: az érintettek hosszú távú lakhatásának biztosításáról. (Tehát nem „lélegezhettünk fel” a lakásfelújítás befejeztével.) A fent felsorolt támogatóktól kapott anyagi támogatás e program esetében teljes egészében a felújításokra ment, az emberi erőforrást teljes egészében önkéntes munkából biztosítottuk. Ekkora önkéntes erőbefektetés azonban hosszú távon nyilván nem elvárható, és nem is lenne így fenntartható a program, ezért, mivel az önkormányzatnál van fogadókészség a munka folytatására, szükségessé vált egy, az utcáról lakásba program folytatásáért dolgozó, önálló civil szervezet létrehozása is.

Az érintettek részvételét elsősorban azért gondoltuk fontosnak, hogy erősítsük bennük a sorsuk alakítására érzett képességet, amire a lakásokba költözés után nagy szükségük is van. Nagy hangsúlyt fektettünk

például arra, hogy a műszaki előkészítés során is minden egyes lépésnél valaki, vagy lehetőleg többen is jelen legyenek a négy érintett közül, hogy végig lássák és értsék, hogy mi történik a programban. Ezért az önkormányzati tárgyalásoktól kezdve az anyagbeszerzésen át minden fázisban együtt dolgoztunk. Ez ugyan nem egy klasszikus gondozási munka, de azt gondoljuk, hogy fontos személyiségerősítő hatásúnak kell lennie a munkamódszernek, másrészt azért is elengedhetetlen volt, hogy együtt dolgozzunk, mert csak így lehetett elkerülni egy-egy felmerülő nehézség kapcsán a program kísérleti jellegénél fogva kockázatot jelentő bizalmavesztést.

A felújítást követte, illetve követi még most is a program igazi vízvonalasító szakasza, a beköltözés, berendezkedés és az *ottmaradás* a lakásokban. A költözködés és a berendezkedés sok részletét a két asszony intézte, gyakran egymással is egyeztetve. Nagy jelentősége volt annak, hogy egyszerre két pár költözhetett. Fontos volt, hogy megbeszélhették egymással az élményeiket és támogathatták egymást a program során. Erre igyekeztünk is nekik minél több alkalmat biztosítani. Mivel ebben az esetben a két nő viszonya évek óta szoros, testvéries volt, így ez az egymást segítő szoros együttműködés az ő esetükben sokáig jól működött. Ezt a módszert igyekszünk a későbbiekben is megtartani, és erősíteni a kunyhóból lakásba költöző emberek együttműködését.

Természetesen hatalmas dolognak tartjuk a két pár lakásba költözését, ezért a tisztelőinkre házatavató ünnepséget tartottunk, ahová elhívtuk az önkormányzati együttműködőket és a civil szervezetek szimpatizánsait is, mindazokat, akik az érintetteket hozzásegítették az elért eredményekhez. Sajnos a házatavatót beárnyékolta a két barátnő veszekedése, akik az esemény után jó darabig nem békültek ki egymással – valószínűleg az elmúlt időszak feszültségei jöttek ki rajtuk ezen a napon, amikor egyébként mindkét nő örömkönnyeket hullatva fogadott bennünket a lakása udvarán.

Ahogy elérünk a költözést követő időszakhoz, a korábbi ígéretemmel ellentétben mégis ki kell térnem a műszaki tartalommal kapcsolatban egy-két olyan részletre, amelyeket a fenntarthatóság érdekében alkalmaztunk. A kártyás villanyóra, a saját vízóra, a fűtési kis kályha és a vezetékes helyett tudatosan választott palackos gáz legalább olyan fontos segítséget jelentenek az eladósodás elkerülésében, mint maga a szociális díjszabású lakbér és a csekély összegű lakhatási támogatás.

A költözés után az első hónapokban megbeszéltük a háztartásban felmerülő költségek, számlák befizetését. Ebben a folyamatban nagy segítségemre voltak a Van Esély Alapítványnál tartott esetmegbeszélő ülések, ahol az Alapítvány munkatársaitól szakmai támogatást kaphattunk. A lakbérfizetésről az egyik érintett pár a mai napig is kötelességszerűen, kérdés nélkül beszámol. Ma, a költözés után már 8 hónappal elmondhatunk annyit, hogy mindkét pár sikeresen fizeti a lakbérét, a férfiak munkába járnak. Maga a „lakásban élés” vagy a háztartásvezetés ugyanakkor nem okoz kihívásokat, különösen azért nem, mert mindkét pár nőtagjai az erdei kunyhókban is gondos háziasszonyok voltak.

A beköltözők életében sok ponton beállt változás igazolni látszik a biztos lakhatás gyógyító erejét. Az egyik, érintett férfi alkoholizmusa rengeteget javult, bár nem lett absztinens, de az ivás nem akadályozza őt a

napi munkavégzésében, ami az erdei évek alatt volt, hogy előfordult vele. Mindannyiuk esetében állnak fenn olyan egészségügyi problémák illetve kockázatok, amelyeknek a kezelésére vagy javulására az új otthonaikban jobb esélyük van. A fizikai állapotukban végbement változás különösen a két asszony esetében látványos.

A program további részében igyekeztünk a lakókat átsegíteni a lakásba költözés kapcsán felmerülő nehézségeken. Mivel mindkét pár tagjai régóta élnek hajléktalanként, ezért még a mai napig is szembesülhetnek előre nem látható problémákkal. A Város Mindenkié csoport hajléktalan és szövetséges aktivistái igyekeznek mindenben támogatni őket, de úgy néz ki, hogy egyre jobban belerázódnak az új életbe. Egy szomorú eset jó példaként mutatja ezt: V.-ékhoz egy alkalommal betörték, és bár a lakást feldúlták, de „csak” V. húzós kézikocsiját és egy kistrádiót vittek el. Ez persze az ő vagyontukhoz képest jelentős érték, de V. flottul kezelte a helyzetet: először a rendőrségnek telefonált, és csak ezután hívott fel engem és a családsegítőt.

Végül fontos még megemlítenem, hogy ezzel a programmal az is a célunk volt, hogy megmutathassuk más önkormányzatok és a többi hajléktalan ember számára, hogy az ilyen kreatív együttműködések segítséget jelenthetnek a hajléktalanságból való kijutáshoz. Ezért a programban részt vevők vállalták, hogy a program során átélt tapasztalataikat megosztják a nyilvánossággal annak érdekében, hogy minél többen láthassák a közös munkánk eredményét. Ennek a törekvésünknek a keretében V. több országos médiumban elmondhatta a történetüket.

Mivel még most is a történet közepén vagyunk, így a beszámolómat egy pillanatfelvétellel tudom zárni. Tavaly év végén az önkormányzat döntött arról, hogy újabb két lakást bocsátanak a Város Mindenkié csoport, illetve a program folytatásának rendelkezésére, mert az eddig elért eredmények, különösen az érintettek erőfeszítései meggyőzték őket arról, hogy valóban érdemes programmá fejleszteni és folytatni az elkezdett munkát. Ezért jelenleg zajlik az újabb két pár költözésének előkészítése. Ők ugyancsak a Terebesi erdő lakói, de a program célcsoportjába minden, Kőbánya területén utcán vagy saját építésű kunyhóban élő, hajléktalan ember beletartozik.

A munka jelenleg is az érintettek és a Vöröskereszt X. kerületi telephelye szociális munkásinak bevonásával történik. Hosszú távon szükséges lesz formalizálni az együttműködést a kerületben aktív utcai szolgálatokkal. Ezért, és a program sikeres átadásának érdekében még a Város Mindenkié csoport lakhatási munkacsoportjában kidolgoztunk egy cselekvési tervet és egy koncepciót, amelyet benyújtottunk az önkormányzathoz. A Város Mindenkiének ugyanis, érdekvédő csoportként nem dolga, és nincs is rá erőforrása, hogy hosszú távon ellátási és forrásszerzési feladatokat lásson el egy programban. Emellett a csoport nem is jogi személy, és a programhoz kapcsolódó gondozási feladatok ellátásának hosszú távon szerződéses és anyagi feltételeit sem tudná megteremteni. Mindez végképp bizonyította, hogy szükség van egy olyan szervezetre létrehozására is, amely a programhoz kapcsolódó gondozást és forrásszerzést egyaránt végezhetné. Ezért jelenleg párhuzamosan zajlik a program egyeztetése az önkormányzattal és az Útcáról Lakásba Egyesület létrehozása. Az együttműködés részleteinek kidolgozása jelenleg zajlik, de

ami biztosan lassítja a munkát, az az, hogy az önkormányzati választások előtt a finanszírozási kérdésekről egyáltalán nem, és tulajdonképpen a hosszabb távú tervekről is csak feltételes módban beszélhetünk.

Írásomat nem fejezhetem be másképp, mint azzal, amit eddig sem győztem hangsúlyozni: sok munkát végeztünk, de ennek még nincs vége, hiszen a lakások megtartásának sikerességét csak ennél jóval hosszabb idő alatt láthatjuk meg, emellett a program fejlesztésének sikere is csak jóval később derül majd ki. Ezért a munkát folytatjuk, és tovább dolgozunk az eddigi munkánk tanulságainak levonásán (ez a beszámoló is ennek jegyében született), hogy egyre hatékonyabban valósíthassuk meg a folytatást, és egyre több hajléktalan ember juthasson az utcáról közvetlenül tartós lakhatáshoz.

Irodalom

Bakos Péter: Lakhatás mindenekelőtt, *Esély* 2011/3

Fehér Boróka: Közterületen élők lakhatási programjai, *Esély* 2012/4 65–89

Kovács Vera: Önálló élet, *Magyar Narancs*, 2013/29

Sam Tsemberis and Sara Asmussen, 1999 'From Streets to Homes: The Pathways to Housing Consumer Preference Supported Housing Model' *Alcoholism Treatment Quarterly* 17. 1/2 113–131.